

פרק ד

חילול שבת להעלאת 'תינוקות שנשבו' לארץ ישראל

הלכה היא בידוע:¹ פיקוח נפש דוחה שבת; אלא שלאמיתו של דבר, משמעותה העיקרית של 'נפש' זו אינה אלא גוף האדם: מקור הביטוי 'פיקוח נפש' בפיקוח של גל אבנים² בשל חשש סכנה לגוף האדם. לעומת זאת, בכל הנוגע לחילול שבת לצורך הצלת נפשו הרוחנית של האדם, הרי שזו נתונה במחלוקת. עם זאת, להלן יובהר שרוב הפוסקים נמנו וגמרו להכריע שמחללים, וכך הלכה פסוקה.

מההכרעה שפיקוח נפש דוחה שבת, נגזרות שתי שאלות: א. האם מחללים שבת לפיקוח נפש גופני של מי שאינו שומר תורה ומצוות;³ ב. האם מחללים שבת להצלת נפשו הרוחנית של מי שאינו שומר תורה ומצוות. בשל העובדה שהשאלה הראשונה נדונה לא מעט אצל הפוסקים, עיקר ענייננו להלן יתמקד בשאלה השנייה, ועם זאת, ניזקק לשאלה הראשונה כ'בית אב' ביחס לשנייה.

א. ניצול שעת כושר

שאלה כזו התעוררה, לדוגמה, בתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20, שעה ש'הונמך' - אך לא בוטל - 'מסך הברזל' אשר מנע במשך עשרות שנים מיהודי

1. הלכה זו צריכה להיות ידועה, עד כדי כך שאמרו עליה בירושלמי, יומא ח, ה: "הזריז משובח, והנשאל מגונה, והשואל הרי זה שופך דמים"; וראה שו"ע או"ח שכח, ב; ומשנ"ב שם, ו: "הנשאל הרי זה מגונה - שהת"ח, היה לו לדרוש, כדי שידעו כולם ולא יצטרכו לשואלו עוד".
2. ראה משנה יומא ח, ז; ומשם בהשאלה לטיפול מציל חיים ככלל -- ראה תוספתא (ליברמן) שבת טו, יא.
3. קיימות 'הסתעפויות' נוספות, כדוגמת השאלות האם שונה דינו של קטן מדינו של גדול, האם שונה דין פושע מדינו של זה שאינו פושע, האם יש להבחין בין הצלת יחיד לעומת הצלת רבים, ועוד, ולכל זה ראה במפרשי השו"ע או"ח שו, יד ושם שכח, י, ואין זה מעיקר ענייננו שכאן.

ברית המועצות (לשעבר) להגר ממנה. תחושת רבים הייתה שמדובר בשעת כושר שעלולה שלא לחזור, והתעוררה השאלה האם מותר לחלל שבת (נסיעות וטיסות, הנפקת מסמכים והחתמתם וכו') עבור יהודים שרחוקים מהקפדה דתית כלשהי ומבקשים להגר. יודגש, כי הדיון לא עסק במצב של פיקוח נפש גופני של אותם מבקשי הגירה, אלא בפיקוח נפש רוחני בלבד, היינו חשש שהישארות במקום זה עלולה להוביל לטמיעה והתבוללות וביטול זהות יהודית וכו'.

עוצמת הדילמה תוארה בפרוטרוט ובחדות על ידי הרב שאול ישראלי:⁴

עם סילוק מסך הברזל מברית המועצות וגרורותיה, נפתח פתח לעליה של היהודים מרוסיה ומשאר המדינות, שהיה אטום וסגור זה עשרות בשנים. התחיל זרם עליה בלחץ חזק, בעוד שאמצעי התחבורה התקשו לענות על מלוא הצרכים. כבר עם הגעת ראשוני העולים, נתגלה מה גדול החורבן הרוחני אשר עולל המשטר הסובייטי ליהדות רוסיה, במשך שבעים שנות שלטון דיכוי של כל מה שנודף ממנו ריח של יהדות. מגיעים יהודים, שחוץ מזה שידועים שהם שייכים לעם ישראל, אינם יודעים כלום - מה זה יהדות, ומה ההשתייכות לעם ישראל מחייבת אותם. קיים גם אחוז מדהים של נישואי תערובת, ונוכחים לדעת מה גודל הנס שהתרחש לנו, בהיווצר האפשרות להציל את השארית הנשארה מטמיעה מוחלטת. בהיות השינוי במהלך הפוליטי הוא עצום, ומורגשת התרוצצות לא מבוטלת של זרמים שונים ומנוגדים באותה מעצמה, אין בטחון שהמדיניות של פתיחת השערים להגירת היהודים תחזיק מעמד, וקיימת הרגשה שיש לנצל את המצב הנוכחי הקיים בכדי להעלות את הכמהים לעליה במדה המקסימלית האפשרית. ונתעוררה שאלה, אם מצב זה מחייב גם חילול שבת בהפקת רשיונות העליה וניצול אמצעי התחבורה גם ביום השבת - האם ניתן להשוות את הצורך בעליה, שהיא בגדר פיקוח

4. חוות בנימין, א, סי' יד [במקורו: תורה שבעל פה, לב (תשנ"א), עמ' כו-לא]. יצוין שהרב ישראלי שב לעיקרה של סוגיה זו פעמים רבות, הן במאמרים הן בשיעורים. ראה: 'פיקוח נפש בסכנה רוחנית', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 27-34; שערי שאול - שבת, סי' ט, ועוד; וראה גם עמוד הימיני, סי' יא. לחשיבות עריכתה של השוואה בין מכלול התייחסויות הרב ישראלי לנושא מסוים, הן ככלל הן בנדון זה בפרט, ראה מאמרו של הרב פרופ' נריה גוטל, 'קוים למשנתו השלימה של רבנו', גאון בתורה ובמידות, עמ' 197-221.

נפש רוחני, לגדרי פיקוח נפש רגיל, שאין לך דבר שעומד בפניו, חוץ משלושת עבירות החמורות שבהם נאמר יהרג ואל יעבור.

את דיונו המסועף בנושא, חתם הרב ישראלי - באופן נדיר למדיי - ב"צ"ע", ואולם גישתו הובנה כמצדדת בהיתר חילול השבת למטרות אלה ובנסיבות אלה.⁵ כנראה, לא נצרכה הלשון הזהירה אלא למניעת היסחפות והפרזה.

נגד הכרעה זו יצא חוצץ רבה של הקהילה היהודית-ליטאית במוסקבה, הרב פנחס גולדשמידט.⁶ הלה טען ש"במציאות של ימינו, רוב מנין ובנין של יהודי ברית המועצות רחוקים משמירת המצוות, ואינם עומדים לשמור מצוות ה', ובתוכן מצות שבת קודש גם אחר כך, בצאתם לארצות אחרות, וגם בעלותם ארצה. מי יימר שאפשר לכלול יציאה זו בתור הצלה רוחנית, שדוחה את השבת". ולא נחה דעתו עד שחלק על הרב ישראלי וקבע כי "ישראלים שאינם שומרי שבת ושאר מצוות, אין לנו היתר לחלל שבת עבורם משום פיקוח נפש רוחני, כדי להוציאם מארץ המועצות... על כן, לענ"ד אין מקום להתיר עלייתם של יהודי ברית המועצות בשבת מצד פיקוח נפש רוחני, כמ"ש דאין סברא של חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

להלן תידחה טענה זו, ויובהר שהיתר חילול השבת בנסיבות כאלה, נשען על אדני הלכה פסוקה ומסורת יצוקה.

יצוין שבשנים האחרונות שבה ומתעוררת לא פעם שאלה דומה, זאת על רקע מבצעים לחילוץ נשים יהודיות שנישאו לגויים. במקרים לא מעטים, הזמן המועדף לביצוע החילוץ הוא דווקא שבת, שכן מועד זה פחות צפוי להגעת מחלצים. דא עקא, לעיתים האישה אומנם מעוניינת לשוב לביתה, אך אין כל ערובה לכך

5. לדוגמה, ראה ר"ז רונס, 'חילול שבת לצורך פיקוח נשמה', מחניך, א (תשס"ז), עמ' 141: "הגר"ש ישראלי זצ"ל... נטה משום כך להתיר חילול שבת לשם העלאת יהודי רוסיה ארצה, משום פיקוח נפש רוחני"; הרב פנחס גולדשמידט, להלן הע' 6: "הגאון הרב שאול ישראלי שליט"א... דן בשאלת העלאתם של יהודי רוסיה בשבת... ומבין שיטותיו בוקעת ועולה דעת הרב הנ"ל... יש מקום להתיר את העליה בשבת, משום פיקוח נפש...".

6. הרב פנחס גולדשמידט, שו"ת זכרון בספר, סי' טז. וראה: הרב אשר סבג, 'פיקוח נפש רוחני', צהר, לט (תשע"ו), עמ' 55-75, ושם עמ' 72; הרב משה בארי, 'הזמנת חילוני ללימוד תורה לביל שבועות', צהר, לח (תשע"ה), עמ' 29-33.

שבדעתה להקפיד מעתה על קלה, אף לא על חמורה. ובכן, כאשר ישנה אפשרות לעריכת מבצע כזה דווקא בשבת, וזאת בניסיונות של 'פיקוח נפש רוחני' שאינו כרוך בפיקוח נפש גופני, האם הדבר מותר?

ב. פיקוח נפש גופני של 'תינוק שנשבה'

דין ודברים חוזר ונשנה התקיים בין רבי עקיבא איגר ובין רבי מאיר פוזנר - בעל ה'בית מאיר' (או"ח סי' של), בשאלת חילול שבת לצורך הצלת מי שאינו שומר תורה ומצוות. שורש מחלוקתם נעוץ בהבנת היחס בין הדעות השונות בשאלה "מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת" (יומא פה ע"א-ע"ב):

נענה רבי ישמעאל ואמר: 'אם במחותרת ימצא הגנב' (שמות כב, א)... נענה רבי עקיבא ואמר, 'וכי יזיד איש על רעהו וגו' מעם מזבחי תקחנו למות' (שם כא, יד)... נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה... רבי יוסי ברבי יהודה אומר: 'את שבתתי תשמרו' (שם לא, יג)... רבי יונתן בן יוסף אומר: 'כי קדש היא לכם' (שם, יד)... רבי שמעון בן מנסיא אומר: 'ושמרו בני ישראל את השבת' (שם, טז), אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.⁷ אמר רב יהודה אמר

7. מדברי ראשונים ואחרונים עולה שאין הכוונה בדווקא לשמירת שבת עתידית, אלא די בכך שהוא עתיד לקיים מצוות, ולו רק תשובה. ראה מאירי, יומא פה ע"א: "התחילו לפקח ובדקו בחוטמו ומצאוהו חי, משלימין בפקוחו, אף על פי שנתברר שאי אפשר לו לחיות אפילו שעה אחת, שבאותה שעה ישוב בלבו ויתוודה" (וראה להלן הע' 10); רבנו יהונתן מלוניל, יומא ה ע"א בדפי הרי"ף: "לחיי שעה, שאע"פ שפשיטא לן שימות לוסף שעה, אחר שנחלל עליו את השבת, מהו דתימא משום חיי שעה לא נחלל עליו את השבת, קמ"ל דמחללי, משום דבההיא שעתא יכיר בוראו, ויתודה על חטאתיו בפה או בלב". וראה ביאור הלכה, שם: "אלא לפי שעה - ואף על גב דלא שייך הכא הטעם חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, משום דלא דוקא שבת, הוא הדין שאר מצוות, כמו שכתב המאירי ביומא וז"ל ואעפ"י שנתברר שאי אפשר לו לחיות אפילו שעה אחת שבאותה שעה ישוב בלבו ויתודה עכ"ל. אמנם..." לעומת זאת, ראה אור החיים שמות לא, טז, שבמהלך פרשנותו לתורה כתב שתנאי שמירת השבת הוא כפשוטו, והותר לחלל רק אם ידוע לנו שאכן יחיה לשבת הבאה: "או ירצה על זה הדרך, אימתי אמרתי לך לשמור איש ישראל אפילו בערך כבוד שבת, דוקא לעשות, פירוש, באדם שישנו בגדר עמוד לעשות, אבל מי שוודאי לא יקום ולא יגיע לשבת לשומרו, הגם שרפואות אלו יועילו לשעות או לימים, לא יחלל עליו שבת". ותמהו עליו ביותר - ראה שו"ת ציץ אליעזר, ח, סי' טו, משיבת נפש, פ"ג: "דבריו מרפסין איגרא, ועומדים מפורש בניגוד ההלכה הפסוקה שמחללין את השבת אפילו לחיי שעה, והגמ' ביומא הרי פירשה כך גם

שמואל, אי הואי התם, הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו, 'וחי בהם' (ויקרא יח, ה) ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא... אמר רבינא, ואיתימא רב נחמן בר יצחק, טבא חדא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקרי.

לכאורה, מסוגיה זו עולה שכל אחד מהמקורות עומד לעצמו בנפרד משאר המקורות, ועל כל אחד מהם יש פירכה, להוציא המקור מהפסוק "וחי בהם", שהוא היחיד שעליו אין פירכה. עם זאת, יצוין שטיעון "חלל עליו שבת אחת כדי ששמור שבתות הרבה", שבסוגיית יומא הובא כאחד מטעמים רבים, ויוחס לר"ש בן מנסיא, הובא בסוגיית שבת (קנא ע"ב) כהנמקה סתמית לפסיקת רשב"ג: "תינוק בן יומו חי, מחללין עליו את השבת, אמרה תורה חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת, אין מחללין עליו, כיון שמת אדם בטל מן המצוות".⁸ דומה שבכך מוקנה לטיעון זה משקל יתר.

ובכן, רעק"א ור"מ פוזנר נחלקו בשאלת היחס בין "וחי בהם" ובין "חלל עליו... כדי...". הדיון נסב סביב מקרה שבו חילול השבת נדרש עבור קראי - אדם שמחד גיסא הוא יהודי, ומאידך גיסא הוא מחלל שבת עתה, וכנראה שימשיך בדרכו גם בעתיד. רעק"א טען שיש לחלל עליו שבת, לפי שנימוק "וחי בהם" מכריע לחלל שבת עבור כל יהודי, גם זה שאינו עתיד לשמור שבתות הרבה בעתיד:

הא הקראים מקרי ישראל מומר, ולהרמב"ם נקראים תינוק שנשבה... הוי ישראל מעליא לחלל עליו שבת, וכן בכל מומרת מעוברת, לכאורה, הדין כן, כיון דנכרי ועבד הבא על בת ישראל - הולד כשר.

כוונת המשנה שם, ומבלי שיוזכר ממחלוקת בזה", והביא ממחברים רבים לפלפל בדבר, שכן ברור שלא כך פסוקה ההלכה למעשה. וראה בספר עיטורי חיים (שוורץ), פרשת כי תשא, עמ' רלה-רלט, שציין ניסיונות רבים ליישוב הקושיה על אור החיים, כולל גם הצעה שאין אלה אלא דברי "תלמיד טועה". (בהקשר זה נכון להוסיף ולהעיר, שדברים אלה של אור החיים נאמרו במסגרת פרשנותו לתורה. ככלל, בפרשנותו לתורה, עשה האור החיים שימוש רב בצדדי הלכה, אך לאו דווקא כהלכה-פסוקה. ראה לדוגמה מה שכתב בבמדבר יט, ב ביחס לקרני הפרה האדומה וטלפיה, ומה שהעיר עליו בספר מנחת עני (זינצהיים), ערך פרה, וראה מנ"ח, מצווה שצז, וחזו"א, פרה ד, ב; ועוד דוגמאות רבות, ראה מאמר הרב פרופ' נריה גוטל בספר לכבוד הרב אליהו ידיד, תשפ"ד). וראה ילקוט יוסף, שבת ד, סי' שכט - על מי מחללין את השבת, הערות א-ג; שו"ת משנה הלכות ח"ה סי' שו.

8. כן ראה מכילתא דר' ישמעאל, כי תשא, א; ירושלמי, יומא ח, ה.

כנגדו, טען הבית מאיר, כי "מה דפשיטא למר, מיבעי לי טובא, ואף איפכא מסתברא". וכך נימק את דבריו:

כיון דכל עיקר היתר חילול, הוא כדי שישמר שבתות הרבה, ותינוק שנשבה, תיתי מהי תיתי? הוא בחזקת שלא ישמור שבת, כיון שנשבה בקטנותו, וסובר שגוי הוא. ואף ששמואל למד ההיתר מן הפסוק 'וחי בהם', מכל מקום מסתמא לא פליג לדינא על התנא שלמדו מן 'ושמרו', ומודה שעל מי שהוא בחזקת ודאי שלא ישמור, שאין לחלל עליו. וכן מומרת מעוברת, מהי תיתי לחלל על העובר, אם הוא בחזקת שיטומע ביניהם על ידי אמו... תינוק שנשבה וכן המומרת, היכי שאין ידינו תקיפה ובודאי ישאר מטומע ביניהם ולא ישמור שבת, מה בכך שאין דינו כגוי, מכל מקום מהי תיתי לחלל עליו, אחרי שידוע קרוב לודאי שלא ישמור שבת. וכי מפני הספק רחוק, שאולי לכשיתגדל ויתוודע לו שהוא יהודי, יסכן בעצמו לברוח ולקבל דת יהודית - אנחנו נחלל שבת? זה לא מסתבר לענ"ד. אמנם היכי שידינו תקיפה ליקח בן המומרת לגבולינו, אז תליא בפלוגתא, כדכתב מר.?

על כך חזר והשיב רעק"א: "מה שכבודו משיג עלי... לבי מהסס בזה הרבה", וזאת, הן משום שמשוגיית הש"ס משתמע שהנימוקים השונים חלוקים זה על זה, הן משום שעיקר הציווי להחיות לא הותנה בשמירת תורה ומצוות. ומכאן ש"התורה חסה על נפש מזרע ישראל... והדבר בעיני קשה למאוד להחליט כדעת כבודו נ"י". ואולם, הבית מאיר נותר יציב בדעתו: "חלילה, תינוק כזה שידעינן שישאר מטומע בין הגוים לחלל עליו שבת... במוחזקים בו שיצא לתרבות רעה, אסור למולו בשבת".

קיצורו של דבר: לרעק"א, "וחי בהם" הוא הנימוק המכריע הלכתית ובלעדית,⁹

9. ראה תשובות והנהגות, ו, סי' צ, עמ' קצב-קצד: "ועיין עוד בבית מאיר סי' ש"ל, שכתב דאם זהו ספק רחוק שיחזור בתשובה, וכגון שיוצרך להסתכן בשביל כך, אז לא שייך הטעם שמותר לחלל עליו שבת כדי שישמור שבתות הרבה. ומשמע מלשונו, הא אם אין זה ספק רחוק שיחזור בתשובה... שפיר שייך הטעם שמותר לחלל שבת כדי שישמור שבתות הרבה"; וראה עוד דבריו דלהלן.

10. ראה גם מהרש"א, חידושי אגדות שבת ל ע"ב: "ולענין שאלה כו'... אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה... צ"ל דסמך אדרשה דוחי בהם ולא שימות בהם... דהוא טעמא כדי שישמור שבתות הרבה אידחי בפרק יום הכיפורים, ע"ש, ודו"ק". וראה

בעוד שלבית מאיר, נימוק "חלל עליו... כדי שישמור..." מגדיר את גבולות "וחי בהם"¹¹.

רבים הפוסקים אשר הלכה למעשה צידדו בגישת רעק"א, ש"וחי בהם" מכריע, ומהם שלמיצער סברו שיש לחוש הן ל"וחי בהם" בנפרד והן ל"חלל עליו" בנפרד.¹²

תורה תמימה, שמות לא, הערה לו: "לכאורה משמע מדרשה זו [חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה]", דדוקא היכי שעל ידי חלול שבת זו יוכל לשמור שבתות הרבה, והיינו אם ברור הדבר שעל ידי חלול זה יקום מחליו, אבל באמת לא קיי"ל כן, אלא אפילו לחיי שעה מחללין, וצ"ע. וראיתי בשם המאירי טעם הדבר... עכ"ל (ראה לעיל הע' 7), ואפשר לומר דבא להסביר בזה, כדי שיתקיים הדין מחלול שבת בשביל חיי שעה אפילו לדרשת ר' שמעון בן מנסיא שלפנינו, שלא יקשה האיך מחללין שבת בשביל חיי שעה, אחרי דלא שייך בו הסברא כדי שישמור שבתות הרבה. ולזה מפרש, שמא יהרהר בתשובה, ועל ידי תשובה זו יתקן הרבה שבתות שחלל אותם, והוי זה מעין שמירת שבתות, כי מה לי תקון השבתות הבאות או החולפות, אחרי כי עכ"פ מתקן הוא, ודו"ק."

11. בשו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' קמ, כתב, ששאלת ההתחשבות בנימוק "חלל עליו", נתונה במחלוקת המחבר והרמ"א (אה"ע ד, לד) בדינו של אסופי שנמצא בעיר שרובה עובדי כוכבים, שלמחבר אין מפקחים עליו את הגל בשבת, ולרמ"א מפקחים (למרות שאין אנו מצווים להחיותו). בהתאם, ביחס לנדון דגן סבור מהר"ם שיק, כי "הא דפקוח נפש דוחה שבת, אי הטעם משום מוטב שיחלל שבת אחת וכו', תליא בפלוגתא דהמחבר ורמ"א"; וכן שנה שוב, שם סי' קמא: "דבזה פליגי המחבר והרמ"א."

12. ראה תורת האדם, שער המיחוש, ענין הסכנה: "אמרה תורה, חלל עליו שבת אחת שמא ישמור שבתות הרבה. הלכך, אפילו בהצלת עובר פחות מכן ארבעים יום, שאין לו חיות כלל - מחללין עליו, כדעת בעל הלכות". וראה העמק שאלה, בראשית א, סק"ח בדעת השאלות: "הא מיהא למדנו, מדהביא רבינו [השאלות] דרשא זו [אמרה תורה חלל שבת אחת עליו כדי שישמור שבתות הרבה]", ש"מ דס"ל להלכה. ואע"ג דאנן קיי"ל כרבא, דקלסיה לדרשא דשמואל ביומא שם... מכל מקום, נפקא מינה בדרשה זו לענין עובר, דאינו בכלל אדם... ומכל מקום, מחללין עליו את השבת"; וראה ברכת הנצי"ב על המכילתא, כי תשא, פרשה א ד"ה ושמרו. וראה שו"ת ברכת רצ"ה, סי' צד: "כבוד תורתו הביא ממרחק לחמו, מהא דאיתא בש"ס ביומא דף פ"ה: מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת, ר"ש בן מנסיא אומר... חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. ולא קלע אל המטרה, דבאמת אין זה הטעם דבשביל שישמור שבתות הרבה הותרה חילול שבת, דבמתים חפשי כתיב, חפשי ממצוות, ורק דהעיקר משום דפקוח נפש דוחה, ורק דהתורה גלתה זאת בפסוק זה, דמי שנוטר שבת מותר לחלל שבת בשביל פקוח נפשו, דפקוח נפש דוחה את השבת, וזה ברור". וראה שו"ת חת"ס, או"ח סי' פג וסי' פה; פמ"ג - אשל אברהם, או"ח שכט, ד ד"ה שנפלה; ביאור הלכה, שכט, ד ד"ה אלא; תשובות והנהגות, ח"ו סי' צא; שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' ל"ז, וח"ח סי' סז; ר"א שרמן, 'מעמד עולים המנותקים מהתורה והמצוות - לאור ההלכה', תורה שבעל פה, לב (תשנ"א), עמ' סב-סו (וראה רמב"ם, הל' ממרים פ"ב ה"ד: "כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה, כדי שיחיה כולו - כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה, כדי שיתקיימו [כולם]), כדרך שאמרו חכמים הראשונים: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור

בין כך ובין כך, יש להציל כל יהודי שנמצא בחשש פיקוח נפש גופני, ואף כאשר מדובר בתינוק שנשבה.

ג. חילול שבת על פיקוח נפש רוחני

ככל הנראה, תשובת הרשב"א (שו"ת, ח"ז סי' רסז) היא הראשונה שדנה במפורש ובממוקד בשאלה האם לחלל שבת בפיקוח נפש רוחני:

עוד נשאל, באשה שהוציאה מבייתה בשבת בחזקה על ידי ישראל משומד, להוציאה מכלל ישראל, אם מותר לשלוח בעד אביה שהוא בעיר אחרת בשבת, ואפילו חוץ לשלש פרסאות, למאן דסבירא ליה דתחום שלש פרסאות דאורייתא, ואפילו להביא בידו חותם מצד המלכות. מי הוי כספק נפשות ולהקל, או לא. והשיב שהדבר צריך תלמוד, ומכל מקום, כך דעתי נוטה, שאסור, לפי שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות, שאין אומרים לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך, ואפילו איסורא זוטא לא שרי להציל את חברו מאיסורא רבה...

לרשב"א, שונה אפוא פיקוח נפש רוחני מפיקוח נפש גופני. בעוד שיש לחלל את השבת על השני, אין לחלל את השבת על הראשון.

רוב ככל הפוסקים חלקו על הרשב"א, וקבעו שיש לחלל את השבת גם על פיקוח נפש רוחני.¹³ כך ניסח זאת הב"י (או"ח סי' שו אות יד):

נשאל הרשב"א... והשיב: הדבר צריך תלמוד, ומכל מקום כך דעתי נוטה, שאין דוחין שבת על הצלה מהעבירות... עכ"ל. והתוספות כתבו בפ"ק דשבת (שם ד"ה וכי) בתחילה כדברי הרשב"א, ואחר כך הקשו... ותירצו... הדבר ברור שאין לך מצוה רבה מלהצילה, שלא יפחידוה עד שתשתמד... והלכך, לחלל עליה את השבת לפקח עליה שרי, ומצוה נמי איכא. ואי לא בעי למיעבד, כייפינן ליה... ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה, נראה דשפיר דמי.

שבתות הרבה". וראה להלן הערה 23.

13. ראה שו"ת ברכת רצ"ה, סי' צד: "כל הפוסקים חולקין עליו [על הרשב"א]".

בהתאם, כך פסק מרן בשו"ע (או"ח שו, יד): "מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת, להוציאה מכלל ישראל,¹⁴ מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה; ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות, ואי לא בעי - כייפינן ליה", ולהכרעתו הסכים הרמ"א. אמת, הרמ"א עצמו פסק (או"ח שכח, י) כי "מי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו השבת כדי להצילו", מה שעלול להיראות כסתירה.¹⁵ ברם, ברור שאין כאן סתירה, שכן הרמ"א עצמו הוא הוא שמפנה בסי' ש"ו לפסיקתו שבסי' שכ"ח, ובסי' שכ"ח לפסיקתו שבסי' ש"ו.¹⁶ פרשני הטור והשו"ע - ב"ח, מג"א, ט"ז, לבוש ועוד - נתנו דעתם לביאור שיטת הרמ"א, והציעו מספר הבחנות בין שתי הפסיקות: הבחנה בין עבירה באונס וכפייה ובין עבירה [שעלולה להיות] מרצון; הבחנה בין עבירה חד-פעמית ובין חשש לעבירות רבות; הבחנה בין סוגי עבירות, ועוד. וכך הלכה רווחת בישראל, כתוס' וסייעתם וכשו"ע והרמ"א, ושלא כרשב"א: מחללים שבת גם על פיקוח נפש רוחני.

ד. פיקוח נפש רוחני לתינוק שנשבה

עיקרי דברים אלה נכתבו ביחס למי שבנקודת המוצא הוא יהודי כשר, וההנחה היא שכאשר יושב לכור מחצבתו, ישוב וישמור תורה ומצוות. השאלה סבוכה הרבה יותר כאשר מדובר בחילול שבת עבור פיקוח נפש רוחני (שאינו מלווה בחשש גופני) של אדם שההנחה היא שלא ישתנה אצלו דבר אמוני-מצוותי עם ההצלה. לשון אחר, אדם שסביר להניח שגם אחר שיינצל לא יקפיד לא על קלה ואף לא על חמורה, האם בכל זאת מותר לחלל שבת להצלתו הרוחנית.

14. הרב בן ציון אבא שאול כתב שהלכה זו אינה נוהגת רק בחשש השתמדות, אלא גם בחשש היגררות אחר חינוך חילוני. ראה שו"ת אור לציון, ח"ב, פרק מה הערה יד: "ואף לחלל שבת לצורך הצלתו מחינוך חילוני מותר, אם אין אפשרות אחרת, וכדין מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, שמחלל שבת בעבורה... אף על איסור דאורייתא... אף על אחרים, ולא רק על בתו, מחלל שבת כדי להצילם".

15. הקושי אינו קיים אלא רק בדברי הרמ"א ולא בדברי השו"ע, שכן השו"ע דן בעניין זה אך ורק בסי' ש"ו, וכלל אינו עוסק בו בסי' שכ"ח. לדידו, אפוא, שרירה וקיימת ההכרעה החד-משמעית: "מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה", בלא הסתייגות כלשהי.

16. ראה ב"ח, שם: "ומאחר שמראה מקום בשלחן ערוך מסימן ש"ו לסימן שכ"ח, ומסימן שכ"ח לסימן ש"ו, משמע דתרווייהו הילכתא".

בנושא זה נחלקו הפוסקים. בספר נחלת שבעה (חלק השו"ת, סי' פג), התייחס למקרה שבו "נאבד לו בנו, והוגד לו, ושמע שיצא חוץ לדת להמיר בדת ישמעאלית, והוא לא הגיד כי בורח הוא". השאלה הייתה, האם מותר לחלל עליו שבת, הגם שהבן יצא מרצונו לביצוע ההמרה; הגם שאין מדובר בסכנת נפשות גופנית; והגם שסיכויי חזרת הבן בתשובה עמומים. למרות כל זאת, הנחלת שבעה הורה לחלל עליו את השבת:

מדברי הב"י נשמע שלא התיר, רק בנדון הנ"ל, היכא שלא פשע, אבל היכא שפשע - כגון בנדון דידן - הוי אסור. ולי נראה דגם היכא שפשע, כמו בנדון דידן, נמי שרי לכתחילה, ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה. וגם הרשב"א לא החליט לאיסור, רק סיים שהדבר צריך תלמוד... ואין לומר דמיתה שאני, אם כן כל שכן הוא: להציל נפשו מני שחת ממיתה נצחית, לא כל שכן... ועוד: אף אם פשע, האי פשיעה דומה לאונס הוא, ע"י הסתה, ואחר השעה הרעה יתחרט. ואם כן, למה לא יצילוהו מן דת ישמעאלית, בודאי האי חילול שבת איסורא זוטא הוי.

מאחר שהצלת הרוח משמעותית אף יותר מהצלת הגוף - כדברי חז"ל (ספרי, כי תצא, רנב) ש"המחטיא את האדם קשה לו מן ההורגו"¹⁷; ומאחר שאין לראות בהיגררות אחרי הסתה פשיעה אלא אונס;¹⁸ ומאחר שיש לקוות שבסופו של דבר יחזור בו

17. ראה גם תנחומא, פנחס ד; וראה של"ה, ח"ג - תורה שבכתב, דרך חיים תוכחת מוסר, קדושים, ס: "ואם נתחייבנו בהצלת הגוף, כל שכן בהצלת הנפש, שאם יראנו עובר עבירה שמאבד עולמו - יצילוהו... כיון שהוא רעך בתורה ובמצוות". ראה גם מנחת חינוך, מצווה רלט: "ונ"ל דחיוב התוכחה היא חוץ מעשה זו, עוד מתחייב אלא תעשה דלא תעמוד על דם רעך, דלא גרע מטובע בנהר דעובר על לא תעמוד, וגם והשבות - לרבות אבדת גופו, על אחת כמה וכמה דאם יכול להציל מן העבירה, דהוא אבדת נפשו וגופו רחמנא ליצלן, בוודאי חייב להחזירו למוטב ולהצילור".

18. ראה אגרות הראיה, א, איגרת קלח, עמ' קעא: "אבל אם יחשוב כת"ר כרוב המון הלומדים, שראוי בהזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה, על ידי זרם הזמן הסוער - הנני אומר בפה מלא, שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה. כשם שכתבו תוספות... דיש סברא לומר דלא יפסל חשוד על העריות לעדות, משום דחשיב כמו אונס, משום דיצרו תוקפו. וכהאי גוונא שכתבו כן תוספות גיטין... שכיון שהשפחה משדלתם לזנות, חשיבי כאונסין, כן היא השפחה בישא', של זרם הזמן, שנתנו לה משמים שליטה, טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משתדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה. הם אנוסים גמורים, וחלילה לנו לדון אונס כרצון".

ויתחרט, לכן סבור הנחלת שבעה כי יש לחלל שבת על הצלתו.¹⁹

אף מהר"ם שיק (שו"ת, או"ח סי' קמ) כתב שדי במיעוט החוזרים בתשובה כדי להתיר את החילול:

כיון דקיימא לן דגם ספק פקוח נפש דוחה שבת, ואפילו רק מיעוט - אין הולכין בפקוח נפשות אחר הרוב, משום דכתיב: 'וחי בהם', אם כן, הכא נמי, אפילו נימא דאוקי אחזקה או רובא דלא חזר בתשובה - מכל מקום, מיעוט יש החוזרין ומהרהרין בתשובה כשמגיעין לסכנה, ואם כן, כיון דאין הולכין בפקוח נפשות אחר הרוב, רשאין לפקח עבורו.²⁰

כך הורה גם מהרש"ג (שו"ת, ח"א, או"ח סי' נג): "מותר לחלל שבת גם על אדם שהוא מחלל שבת, אף שלא שייך הטעם המבואר בש"ס לחד תנא: יחלל שבת אחת כדי שלא יתחללו שבתות הרבה". בטעמה של הכרעתו זו, מהרש"ג הרחיק-לכת בקביעה שנימוק "כדי שישמור שבתות הרבה" כלל אינו הלכתי: "על כרחך, דהטעם ההוא [חלל עליון] הוא לאו דווקא, והוא כשאר דברי אגדה שאמרו חכמז"ל", ולכן "באמת בכל ענין מותר לחלל שבת עבור פקוח נפש של אדם מישראל".

נכון הוא, וזאת יש להדגיש ביושר, שבעוד הנחלת שבעה דיבר מפורשות על פיקוח נפש רוחני, הרי שהשאלות שעמדו לפני מהר"ם שיק ומהרש"ג עסקו בפיקו"נ גופני. ועם זאת, דומה שאם (למהר"ם שיק) די ב"מיעוט החוזרין ומהרהרין בתשובה" כדי להתיר חילול שבת, ואם (למהרש"ג) מחלל שבת שווה לשומר מצוות וכלל אין להתחשב בשיקול "חלל כדי שישמור", אזי מוכח שהם מתייחסים אליהם כאל כל יהודי, ואם כן יש להניח שההיתר יוסב גם לפיקו"נ רוחני.

19. ראה גם שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' רד: "אם להציל דם חברו, חייב לטרוח בין בגופו בין בממונו להצילו - להציל נפשו מני שחת, על אחת כמה וכמה שחייב".

20. עוד המשיך וכתב שם: "במחלל שבת בפרהסיא לתאבון, לענין חילול שבת בפקוח נפשות עבורו, אין לדיין בזה אלא מה שענינו רואות. אם נראה שמהרהר בתשובה, רשאין לחלל שבת עבורו; ושם, בסי' קמא: "מומר שמחלל שבת בפרהסיא... שמסתמא ישוב... רשאין לחלל שבת עבורו"; ושם בסי' קמג: "ובגוף הנידון שלנו, כבר כתבתי במכתב הראשון דאין לדיין בזה אלא מה שענינו רואות, אם המסוכן קרוב לתשובה ונראה מתחרט, כי בלאו הכי צריך בחינה לזה אם היה רשעו רק לתיאבון, דהיינו דלא שביק התיאבון, ובאופן כזה אמרתי דנראה לי להתיר". וראה שו"ת עטרת משה (למברגר), או"ח ח"ב, סי' קפה, ועוד.

לעומתם, בשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג ס"א) דחה על הסף כל הוה אמינא של חילול שבת עבור מי שאינו עתיד לשמור שבת, כתינוק שנשבה:

אע"פ שהדיבור עוד בזה נראה להג הרבה בדברים פשוטים, מכל מקום, להפיס דעת החולקים עלינו נאריך עוד בפרט זה, שלא ניתנו המצות לידחות מפני פיקוח נפש, רק בישראל גמור, לא בשביל תינוק שנשבה לבן הגוים, ואף על פי שיודע שהוא מזרע ישראל, עודינו מחזיק בנימוסיהן ולא ישוב לדת האמת, ולא זה בלבד, אלא אף על פי שנתגדל בין הגוים מקטנות ועד גדלות, ואין מי שיגלה את אזנו שהוא מישראל ולכן עודנו מחזיק בנימוסיהן - אף על פי שהוא כאנוס, לא ניתנו לידחות המצות בשביל פיקוח נפשו. ויש להביא ראיה לזה, דבפרק יום הכיפורים דף פ"ה קבעו: מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת, ומיתו כמה קראי, ור"ש בן מנסיא אומר: 'ושמרו בני ישראל את השבת', אמרה תורה: חיללו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה... ממשמעות התלמוד, מוכח להדיא שאין דין פיקוח נפש נוהג אלא כשיהיה שם לעתיד לבוא שמירת שבת בודאי, וכן נמי קרא כ' 'אשר יעשה אותם האדם', מוכח דדוקא באדם העושה את המצות הוא דאמרינן ולא שימות בהם, ואם כן, כד ידעינן באדם שאינו משמר את השבת ואינו עושה את המצות, הצדוקים הללו - אף על פי שהם טועים בדעתם, כיון שהם מחללין שבתות ואינם עושים את המצות, א"כ ליתנהו כדין פיקוח נפש לחלל עליהם את התורה, וגם נשותיהן, כיון דסירכיהו דבעליהו נקיטי ואזלי, ואינם שמים על לב לשוב לדת האמת, והרי הם מחללין את השבת ואינם משמרים את המצות, הנהו נמי ליתנהו בכלל פיקוח נפש. ואף על פי שאמרו שדוחין את השבת בשביל פיקוח נפש, מכל מקום לא אמרו כן אלא במי שהוא ודאי ישראל שמשמר את התורה, לא במי שהשליכה אחרי גוו והולך בשרירות לבו. ואין זה בכלל ספק גוי ספק ישראל, שאמרו שמחללין עליו את השבת, דהכא הוי בודאי גוי. ואף על פי שיהיה שם ספק, שמא ברוב הימים ישוב לאיתן התורה, מכל מקום אין דנין בית דין של מטה את האדם, רק באשר הוא שם, וחייבי מיתות - אין משהין אותם בעבור דילמא נפיק מינייהו זרעא מעליא, ואע"פ שיהיה הדבר מסופק אם לחלל עליהן את השבת אם שלא לחלל, מכל מקום, בכל כהאי גוונא ראוי לומר: שב ואל תעשה, עדיף.

גם בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' טז) נקט גישה דומה. אגב עיסוקו בשאלת חילול שבת על הצלת ממון ישראל, ובמהלך ביקורתו על "מורה [הוראה]" שהתיר חילול שבת למטרה זו, הוא מתייחס לפסיקת הנחלת שבעה הנ"ל, ודוחה אותה בתקיפות: "ואולי דעת המורה שהורה כך, לפי שראה כן בתשובת נחלת שבעה... שמדד במדה גדושה להכריע... בלי רא' מספקת, רק מסברת הכרס... כל מה שכתב בזה ממילא מופרכים... לכן נראה לי שהמורה שהורה להקל, עליו יקרא כמו שקרא ר"ת, שהמורה יורה כבן סורר ומורה, ועלינו רוח הבורא יערה".²¹

אין לכחד שגם גינת ורדים וגם שבות יעקב כתבו את דבריהם ביחס לפיקוח נפש גופני, ובוודאי שיש ללמוד בק"ו שלדעתם אין לחלל שבת במקום פיקוח נפש רוחני. עם זאת, למיצער רואה אתה בביקורת השבות יעקב את הנחלת שבעה, שהוא כורך זה עם זה פיקוח נפש גופני ופיקוח רוחני.

בכל אופן, סיכומו של דבר מורה אפוא על מחלוקת פוסקים בשאלה האם מותר לחלל שבת עבור פיקוח נפש גופני ורוחני של מי שאינו שומר תורה ומצוות. יכולה אפוא הכרעת הרב ישראלי בעניין העולים מברית המועצות (לשעבר), להסתמך סמיכה של ממש על דעת אותם פוסקים שהכריעו לחלל שבת על פיקוח נפש רוחני גם של זה שעשוי שלא לקיים תורה ומצוות לאחר הצלתו.

זאת ועוד; הכרעה מתירה זו יכולה להיאמר גם בדעת אותם שלא התירו לחלל, שכן דבריהם אינם אמורים אלא רק כאשר קיימת וודאות שהניצול לא יקיים תורה ומצוות. לא כן כאשר קיים ספק, שכן די בכך שיש ספק בשאלה זו כדי להתיר לחלל.²² זאת למדנו מן המפורש בשו"ע הרב (או"ח שו, כט):

מי שנודע לו בשבת שהוציאו נכרים את בתו מביתו להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל להצלתה... ואפילו אם הוא ספק אם יצילנה; מפני שענין זה הוא כפיקוח נפש, שמחללין השבת אפילו בספק הצלה, שאין לך פיקוח נפש יותר מזה שלא תצא מכלל ישראל ותחלל שבתות כל ימיך.

21. ראה תוספות, עבודה זרה לד ע"א ד"ה דורדיא (בניסוח מעט שונה): "וכתב ר"ת, והמורה יורה כבן סורר ומורה, ועלי יערה רוח הבורא"; וראה שו"ת נודע ביהודה, תנינא, יו"ד סי' קעז; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח, סי' טו - קונ' משיבת נפש, פרק ח, ועוד.

22. נכון הוא שהספק במתואר בשו"ע הרב ובחיי אדם דלהלן מתייחס להצלת ההצלה, בעוד שהספק אצלנו מתייחס לחזרה בתשובה, ואולם נראה ש'סדנא דספיקא חד הוא'.

ומוטב לחלל עליה שבת אחת, משתחלל היא שבתות הרבה, שמטעם זה גם כן מחללין שבת בשביל פיקוח נפש, שאמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (ולפיכך אף אם הבת היא קטנה, שאינה מחוייבת עדיין במצוות - יחלל עליה להצילה, שלא תחלל שבתות הרבה כשתגדיל, שמטעם זה מחללין שבת לפיקוח נפש הקטנים).²³

מעין זה הייתה גם הדגשתו של החיי אדם (ח"ב כלל סח סעיף יב): "ואפילו הוא ספק, שמא לא יועיל בהשתדלותו, כמו ספק פיקוח נפש, דכמו שמחללין שבת על חולה דאמרינן מוטב שיחלל שבת א' כדי שישמור שבתות הרבה - הוא הדין הכא".²⁴ וכי בנדון דידן, קיימת חלילה וודאות שלא ישובו בתשובה?

ה. אכשור דרא

יתירה מזו, ואדרבה ואדרבה: יש מפוסקי הדור האחרון שהדגישו כי גם אם בעבר היה מקום שלא לחלל שבת עבור "תינוק שנשבה", הרי שבדורנו זה השתנה המצב וגם עליו יש לחלל את השבת. כך כתב הר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ו, סי' צ, עמ' קצב-קצד):

ואני נבוך, שבזמנינו שהטיב השי"ת עמנו, וישנם ארגונים שפועלים להחזיר הפושעים בתשובה ומצליחים, ותלוי באיזה מקום נמצא ומהו מעמדו וכמה הוא רחוק מהדת וכו'. אם כן, יש לומר דאף אי נימא דתינוק שנשבה אינו בכלל 'אחיק', ואין מצווין להחיותו, ואסור לחלל שבת להצילם - מכל מקום, לחפשי שלפי מצבו כעת נראה לנו שאולי בסופו יחזור בתשובה, ראוי להצילו אפילו במקום חילול שבת, דאף שכיון שעכשיו אינו בכלל אחיק, לא נאמר בו דין וחי

23. וראה קונטרס אחרון שם, א: "ומכל מקום, הכא, בהצלת עבירה (צ"ע) אם מחללין מספק, דהא אמרינן בגמרא פרק בתרא דיומא, דדוקא מוחי בהם מוכח דמחללין מספיקא, אבל משום שאמרה תורה חלל עליו כו' לא ידעינן בספיקא, עיין שם. ומיהו בר"ן, פרק יום הכיפורים, מבואר בהדיא דמחללין אפילו בעובר מהאי טעמא. ואפשר דלבתר דגלי לן קרא דמחללין מספק, גבי פיקוח נפש, אם כן הוא הדין בשביל שישמור שבתות הרבה, שהוא חשוב גם כן כפיקוח נפש. ומיהו בר"ן דוחק לומר כן, שהרי מותר להרגו. וצ"ע".

24. ראה גם נפש הרב, עמ' פח הערה 29: "אמר רבנו, על פי דעת הגר"ח, שצריכים לחלל את השבת אפילו במקום ספק".

בהם... מכל מקום, עדיין יש להתיר לחלל עליו שבת מטעם אחר, והיינו משום דכיון שאם נצילו, אולי יזכה בסופו לחזור בתשובה - אמרינן בזה, חלל עליו שבת אחת כדי ששמו ישמור שבתות הרבה... כנדון דידן, שאלפים זכו לחזור בתשובה בזמנינו, שפיר שייך הטעם שמוותר לחלל שבת כדי דישמור שבתות הרבה. ואף שלא מצאתי באחרונים שהזכירו כן, היינו משום שבזמננו לא היה נפוץ החזרה בתשובה, ומי שחינכוהו אבותיו בדרכי המינות היה נשאר כן לכל חייו, רח"ל, אבל היום דאכשר דרא,²⁵ ונתרבו הארגונים שפועלים ומצליחים להחזיר אלפים בתשובה, אפשר דאפילו לדעת האחרונים דתינוק שנשבה אין מצווין להחיותו - מכל מקום, אם לפי מקומו ומצבו יש סיכויים שבסופו יחזור בתשובה, וכל שכן אם כבר פועלים אצלו להחזירו בתשובה, מותר לחלל שבת להצילו... נראה שאם לפי מצבו יש סיכויים שבסופו יחזור בתשובה, אף שכעת הוא עדיין חפשי גמור, יש לצדד דלכו"ע שרי לחלל שבת בשבילו.

דברים דומים כתב גם הר"ש ואזנר, בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' תז): "במחללי שבת בארץ ישראל וכיו"ב, די ש מיעוט השכיח דהבנים יחזרו לדת ישראל,²⁶ וגם ידונו תקיפה לעשות בעלי תשובה, אין לנו טעם מספיק לאסור חילול שבת עליהם".

נכון הוא שעיקר התייחסותם הייתה לפיקוח נפש גופני, ברם דומה כי אחר שהם קבעו כי די ב"סיכויים שבסופו יחזור בתשובה... אף שכעת הוא עדיין חפשי גמור"

25. ראה שם, הערה א: "וכן מצאתי בספר נתיב מצוותיך להגה"ק מקאמרנא, נתיב אמונה שביל ו' ס"ק י', וז"ל: וכל הרשעים שבמדינה הזאת, ובפרט במדינת אשכנז, נשבע אני בחיי עולם שכולם אנוסים כתינוק שנשבה לבין הנכרים, ובלי דעת ידברו, וכולם מוכנים ברגע אחת לשפוך דמם כמים על קדושת שם הגדול באהבה ובשמחה ובלב שמח ובמחולות". וראה ערוה"ש, או"ח שו, כה: "אם היא בעצמה פושעת - בזה צ"ע, ויש לעשות בזה לפי הבנת הענין".

26. ראה גם תשובות והנהגות, ח"ג, סי' תעו: "ונוכח הייתי כשבא בעה"ב אחד להגאון מטשעבין (רבי בעריש ויינפלד זצ"ל), ושאל שיש לו בית חרושת גדול במקום שרובם ככולם חפשיים, והפועלים שמה הם מחללי שבת, ורוצה להעתיקו לבני ברק, והפועלים יהיו שומרי שבת כולם, ויפטר כל הפועלים בבית חרושת שלו עכשיו. ומרן זצ"ל השיב: פרנסה פוגע בפיקוח נפש, ואם הם מחללי שבת - בניהם הקטנים אינם מחללי שבת, ואין דוחין נפשות בשביל נפשות, וצריך להתיישב הרבה אם כדאי לפגוע בהם. ושמעתי שגם רבינו החזו"א זצ"ל הסביר בענין צדקה למחללי שבת בפרהסיא, שצריך להתחשב בבניהם הקטנים, שאין דינם כמחללי שבת בפרהסיא. הרי גדולי ישראל זצ"ל צופים ורואים ודנים מה שאנשים פשוטים לא מדמין כלל". וראה בספר ממשפטי המלוכה, עמ' 206-212.

(תשובות והנהגות), ודי ב"מיעוט השכיח דהבנים יחזרו לדת ישראל" (שבט הלוי) כדי להתיר חילול שבת, אזי מוכח שמתייחסים אליהם כמו לכל יהודי, ואם כן, יש להניח שההיתר יוסב גם לפיקוח נפש רוחני.

סיכום

א. יש מהפוסקים שסברו שיש לחלל שבת עבור הצלה רוחנית של כל אדם מישראל, תהא תמונת מצבו הדתית הנוכחית אשר תהא. גם אם מדובר בהצלת מי שעתה אינו שומר תורה ומצוות, ואפילו אם אין צפי ריאלי שהדבר ישתנה - יחללו עליו את השבת, לא רק להצלה גופנית אלא גם להצלה רוחנית.

ב. יש שכתבו כי אף אותם פוסקים שהכריעו בעבר שאין לחלל שבת עבור פיקוח נפש רוחני של מי שאינו שומר תורה ומצוות, גם הם יסכימו שבימינו המצב השתנה. העובדה שאנחנו רואים לנגד עינינו לא מעט מקרים של חזרה בתשובה, די בה כדי לחייב חילול שבת עבור כל יהודי, יהא מצבו הרוחני עתה אשר יהיה. "ועמך כולם צדיקים" (ישעיהו ס, כא).

בשל כך, מותר היה לחלל את השבת עבור הצלת העולים מטמיעה, והיתר זה בעינו עומד ותקף גם ביחס לחילוץ הנשים, וכיו"ב,²⁷ ובלבד שאכן יש צורך דווקא בחילול שבת לצורך ההצלה.

27. ראה הרב חיים סבתו, מבקשי פניך - שיחות עם הרב אהרן ליכטנשטיין, עמ' 225: "כשקסטרו, מנהיג קובה, עלה לשלטון, הוא נתן רשות ליהודים לעזוב את קובה ביום אחד. ואיזה יום בחר הרשע לתת להם? - את יום הכיפורים! השאלה הגיעה לר' אהרן קוטלר, האם על היהודים לעזוב את קובה, תוך כדי עשיית מלאכות מהתורה ביום הכיפורים. תשובתו הייתה - הוא צריך להתייעץ עם ר' יושע בער סולובייצ'יק. הוא התייעץ, ושניהם בעצה אחת פסקו: לעזוב! ביום הכיפורים!" ביחס להנמקה, ראה הרב אוהד פיקסלר, 'מקור היתר פיקוח נפש בשבת', מגל, טו (תשס"ז), עמ' 203: "יהודי קובה שאלו את הרב קוטלר האם מותר להם לצאת מהמדינה, משום שקיים חשש גדול לשמד בשלטון קומוניסטי. הרב קוטלר והרב סולובייצ'יק פסקו שיש בגזרת שמד גם ספק פיקוח נפש, ולכן יש לצאת ביום הכיפורים". ראה גם הרב צבי שכתר, 'מפניני רבינו', בית יצחק, מה (תשע"ד), עמ' 42; הרב דוד אברהם מנדלבוים, גבורי החיל, א, עמ' 263; הרב אהרן יהודה ליב שטיינמן, כאיל תערוג - עובדות על גדולי הדורות, עמ' קפא; הפרדס, נו [א] (תשמ"ב), עמ' 25: "הרב [י"ד] סולובייצ'יק גם אמר: "החפץ חיים פסק - כך אמר לי הגר"א קוטלר זצ"ל - כי להישאר ברוסיה אפילו יום אחד נוסף הוא שאלה של פקוח נפש ומותר לצאת משם אפילו בשבת ואפילו ביום הכיפורים. על כן אני אומר שאם אפילו יהודי יחידי, בידעו כי לא יקבל תמיכה אם ירצה להתישב באמריקה, יישאר בשביל כך ברוסיה, הרי זה ענין מול פקוח נפש"; הרב אלחנן פופקו, חכמת חינוך, עמ' 7.